Екологічна освіта

ВІН БУВ ПОЕТОМ ЛІСУ

(до 110-ї річниці від дня народження професора О.Л. Бельгарда)

Олександр Люціанович Бельгард, видатний український вчений-геоботанік, лісознавець, біогеоценолог, засновник степового лісознавства, народився 6 жовтня 1902 року в Литві, в невеличкому містечку Лентваріс поблизу Вільнюса. Батько, Люціан Стефанович, працював майстром на дротово-цяцьковому заводі, мати, Іоганна Фрідріхівна, була домогосподарюючою. Олександр – дев'ята дитина в сім'ї, закінчив початкову школу в Лентварісі й 1913 року вступив до однокласної гімназії у Вільнюсі. Після початку Першої світової війни сім'я Бельгардів була евакуйована до Катеринослава разом із заводом. Українська земля стала рідною для юнака-литовця. В місцях і переїздах степового краю, в навчальних дослідних ділянках Дніпра відбулося його становлення як видатного вченого-лісознавця, талановитого педагога.

У 1920 році Олександр Бельгард став студентом Гірничого інституту. З того ж року, заключивши шестичасовий курсів з підготовки лісових техніків при губернському земстві, поєднував навчання з роботою в лісопоряджувальних партіях, яка передбачала тривалі виїзди в лісові угіддя (саме тоді відбувалося передача в державну власність усіх приватних і монастирських лісів). Лісова природа так зачарувала юнака, що він, після деяких вагань, вирішив присвятити кермо свого життєвого корабля – нижнє навчання в інституті для того, щоб здобути фах ботаніка в Інституті народної освіти. До такого рішення підштовхнули й слова К.А. Тімірязєва: *«Щастлива та людина, яка бля вертикалу життя стала на те місце, куди вабило її покликання».*

Олександр Бельгард – завідувач кафедри геоботаніки і вашого рідного ДДУ. 1938 р.

Після закінчення Інституту народної освіти молодий випускник почав працювати позаштатним асистентом на кафедрі ботаніки. У 1928 році він познайомився з академіком Георгієм Миколайовичем Висоцьким, вченим-натуралістом широкого профілю, який став його науковим керівником як аспіранта Інституту прикладної ботаніки (Ленінград).

Об'єктом досліджень молодого ботаніка став Самарський ліс – найбільший і найпівденніший природний лісовий масив у степовій зоні України. Академік Висоцький рекомендував аспіранту Бельгарду: *«Виконати соціальну експертизу Самарського лісу, де зосередженою, як фокусі, так багатьох різних, розсіяних у природі процесів, що, кінчивши його, вони знову чинать діяти».*

Здібний учень, врахувавши настанови вчителя, здійснив глибокий науковий аналіз рослинного світу цієї лісової перлини, основний висновок якого: завдяки неоднорідним та гідрологічним особливостям (велике колійо річки Самари) утворився широкий пишний масив, де зустрічаються такі цінні залишки типової рослинності з непритаманними степовій зоні природними умовами та комплексом флори і фауни. Самарський ліс є найвідомішим форпостом природного поширення сосни і багатьох рослин лісового типу та їх походжень.

На терасах Самарського лісу вивчені видовим складом 20 типів лісових асоціацій: ясенові, липові, берестові, чорноклонові дібровні; сосново-бори – білокопитняні, зеленомошні, сухові, злакові; берегові та осикові гайки; вільшаники, осокірники і вербняки тощо. Кандидатська дисертація «Геоботанічний нарис Новомосковського бору» була успішно захищена у 1936 році.

На той час Бельгард уже завідував кафедрою геоботаніки і вашого рідного, організованого в Дніпропетровському державному університеті в 1933 році. Його дослідницькі маршрути пошириялись на весь південний схід України. З 1926 по 1940 рік О.Л. Бельгард разом із співробітниками кафедри Т.Ф. Кирченко, М.А. Сидельниковим і Н.П. Аскімовою за програмою, розробленою спільно Г.М. Висоцьким, всебічно досліджували флористичний склад, фітоценотичну структуру, грунтовий покрив і типологію природних лісів у долинах Дніпра, Самари, Орелі, Вовчої, Інгульця.

Після повернення з евакуації в роки Великої Вітчизняної війни, робота була відновлена, а напрямки досліджень степових лісів узагальнені у докторській дисертації, яку Олександр Бельгард успішно захистив у Інституті ботаніки АН УРСР в 1947 році. На Гі основі написана монографія «Лесная растительность юго-востока УССР» (Київ, 1950). В ній викладена концепція походження природних лісових масивів в українському степу, обґрунтовані положення нової науки – степового лісознавства, теоретичне вчення про географічну і екологічну відповідність лісу місцю зростання, про лісові монокультури і змішування, висвітлені особливості сінузіальної структури лісових співтовариств у степовій зоні, запропонована система екоморф росту.

В 1949 році з ініціативи Бельгарда була створена Комплексна експедиція Дніпропетровського університету з вивчення лісів степової зони України (КЕДУ), де об'єднали свої зусилля багато спеціалістів – геоботаніки, ґрунтознавці, гідрологи, кліматологи, географи, мікробіологи тощо. В 50-60-х роках експедиція провела стаціонарні і напівстаціонарні обстеження природних і штучних лісових масивів степової зони: в Дніпропетровській області – Комісарівський, Грушевський, Новомосковський, Обухівський, Лісі Присамар'я і Придніпрля, в Запорізькій – Старо-Бердянський, Атаирський, Федорівський, Кам'янський, в Одеській – Берестівський, Петрівський, в Донецькій – Велико-Анадольський, Шабтанський, в Миколаївській – Радищевський, Доманівський, в Молдавії – Горбовецький.

На ці роки припав пік активної діяльності професора Олександра Бельгарда. До експедиційних маршрутів та наступної педагогічної діяльності доцалась участь у роботі експедиції Міністерства сільського господарства УРСР, яка обстежувала штучні лісові

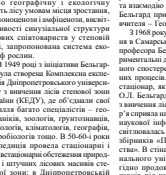

Професор Бельгард. З думою про ліс. 1982 р.

масиви в областях степової зони, щоб з'ясувати причини їхнього засихання. На результатах цих досліджень в серії монографічних праць під керівництвом Бельгарда були захищені кандидатські дисертації співробітників, а в узагальненому вигляді опубліковано в колективних монографіях («Материалы исследований искусственных лесов в районе р. Молочной и Молочного лимана» (1953), «Велико-Анадольский лес» (1955), «Искусственные леса степной зоны Украины» (1960), «Горбовецкий лес» (1970).

Пізніше Бельгард узагальнив багаторічний досвід у монографії «Степное лесоведение», яке побачили світ у 1971 році й досі не втратила актуальності. В ній він дав повний аналіз досвіду з теорії і практики степового лісорозведення, висвітлив питання структури, екології, типології і динаміки лісових екосистем у степу, охарактеризував природні та штучні лісові масиви, їх типологію та взаємодію із середовищем. Свою працю Бельгард присвятив пам'яті незабутнього вчителя – Георгія Висоцького.

З 1968 року КЕДУ зосередила дослідження в Самарському лісі, де під керівництвом професора Бельгарда були закладені експериментальні дослідні ділянки для комплексного спостереження за динамікою природних процесів. Тут почав діяти біосферний стаціонар, який у 2002 році отримав ім'я О.Л. Бельгарда. Активна діяльність КЕДУ з вивчення лісових біогеоценозів Присамар'я сприяла накопиченню принципово нової наукової інформації, яка оперативно використовувалась у серії щорічних тематичних збірників «Питтання степового лісознавства». В стінах Дніпропетровського національного університету сприяла Бельгарду гідно продовжують нові покоління науковців під керуванням члена-кореспондента НАН України А.П. Травлєєва.

Професор Бельгард надовго до виходу на пенсію (1972) серйозно працював над вивченням лісових біогеоценозів Присамар'я, але й горнуть нові шляхи і напрямки. Поряд зі, подовжив великий душі і благородний серця науковий його дніпропетровські письменник Іван Шаповал – автор книги про Георгія Якировича «В пошуках скарбів».

Високі якості вченого Олександра Бельгарда відзначалися в сповгади його учнів. Ось як відгукується про вчителя кобеляцький, кандидат біологічних наук Олег Григоренко: «Розумний і добрий, відкритий і простий, чутливий до бреєзі та лицемірства, мудрий і веселий, аристократично інтелігентний, прямий і душевний, по-батьківськи уважливий і ласкавий.

Будь-який перелік епітетів не вичерпає багатогранність і глибину цієї Людини. Енциклопедичність знань, висока освіченість і культура, красива мова і природна дикція (навіть у похилому віці Генерував ідеї і щедро ділився ними, хоча деяким співробітникам відкритою усмішкою, готовністю завжди і скрізь допомогти. Постійна потреба трудитися в мистецтві, величезний життєвий і професійний досвід, вражаюча ерудиція, широкий інтерес до роботи учнів і колег, до їхніх проблем, постійне бажання дейкатно підтримати й допомогти пригадає до цього всіх».

Науковий спадок О.Л. Бельгарда складає понад 150 робіт. Серед його учнів 10 докторів і понад 25 кандидатів наук. Бельгарським науковцям пустяку в життя дала спеціалізована рада із захисту дисертацій при Дніпропетровському університеті, головної мої він був протягом багатьох років.

Професор Олександр Бельгард прожив довге, сповнене творчого пошуку і любутків життя (помер він 20 серпня 1992 року). В одному з останніх штрих'ю, підбиваючи підсумки, він сказав: «Працювати треба так, щоб ще за життя перекомпатись, щоб тай труд принюсить користь людям». Весь життєвий шлях вченого – яскравий приклад служіння цьому кредо.

Петро ЧЕГОРКА, головний редактор журналу «Свята справа»

О.Л. Бельгард серед учасників комісії МСГ з'ясування причин засихання штучних лісових масивів, 1956 р.

Екологічні стежки маршрутами Олександра Бельгарда

Наше село Васильківка розташувалося на правому березі ріки Самара, за якою шумить мішаними деревами Самарський ліс – один з найпівденніших природних лісових масивів Степової України.

Батьківська хата, мамина пісня, дідусева казка, бабусина вишиванка, незмулена батькова криниця – усе це нам'ять нашого родовода, наші символи, наші обереги, до яких належать і Самарський ліс; і Самара з озерами, і балки з байраками.

Професор Олександр Бельгард здійснив глибокий науковий аналіз рослинного світу цієї зеленої перлини, виділив на його теренах понад 30 типів лісових асоціацій. Спираючись на його напрацювання, були розроблені маршрути екологічних стежок, що враховували: доступність маршруту для відвідувачів, естетичну виразність ландшафту, інформаційну насиченість. Важливо не лише ознайомитись із рослинним та тваринним світом, а й розвинути в учнях дослідницькі навички, екологічну культуру, свідомість, вміння спостерігати, аналізувати, робити висновки.

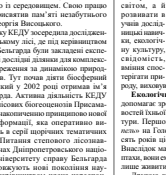

Екологічна стежина «Де ростуть ліси розтопи» допомагає зрозуміти взаємозв'язки екосистем, особливостей їхньої будови, зовнішньої та внутрішньої структури. Перший ознайомлює на місці з *«Книгою сірих человіків»* на Головецькій кучугурі. На жаль, ось уже десять років цієї окраси лісу в ваній місцевості немає. Виласлідок неправої вирубки ярів, на яких росли ці піхти, вони емігрували від *«нашої доброти»*. Прилітають лише жаянтки на озера, ріжу Самару...

Спрямована на пізнання цієї стежки – *«Вісові дуби – чарівні пам'ятки природи.* Один і зних – Козацький дуб – вісовий свідок історичних подій. Йому понад 500 років.

Екологічна стежка «Балка Осокінка – перлина Присамар'я степу» включає дізнавки мезофільного степу з байрацькі Крутоярській та Оміцькій з типовими представниками лісової флори. Тут квітнуть красуня вероніка весняна, грястиця, тюльпани, фраксцуша та рідкісні степові квіткові каноси. На одній із терас стежки можна помилуватись єдиноліського байбака. Серед тварин, що зникають, – тхір: поодинокі з мідяних; хижі птахи: орел-карлик і степовий канюк